

İKİNCİ ABDÜLHAMİD'İN İNGİLİZ SİYASETİNE DÂİR MUHTIRALARI

İsmail Hakkı Uzunçarşılı

Abdülhamid'in, Osmanlı devletine karşı, İngiltere siyasetine dâir fikri ve Almanlara yakınlığının sebepleri

Abdülhamid saltanatı müddetince şaraya topladığı devlet işleri hakkında teferruata kadar meşgul olmuş, muhtelif siyasi, dahili işler hakkında sualler sorarak devlet ricalinden ileri gelen vükelâya lâyhalar yazdırmış ve zaman zaman kendisi de bu gibi işler hakkında hâtıralarını ya bizzat yazmış veya Mabeyn başkâtibi veya münasib birisine söyleyerek yazdırmıştır; *Muhtıra-ı pâdişâhî* denilen bu hâtıralardan bazıları Yıldız evrakı arasında müsvedde halinde bulunmuş olup bunlar Abdülhamid'in temas ettiği meseleler hakkındaki kanaatini göstermek itibariyle tedkik ve tahlile şayan bulunmuştur.

Abdülhamid cülûsundan itibaren İngiltere'nin Osmanlı devletine aleyhdar bir siyaset takibine kâni' olmuş ve bunu kendi saltanatı zamanından evvelki ve kendi zamanındaki hadiseleri kanaatine göre tahlil ederek varmış olduğu neticeye inanmıştır; bundan dolayı Abdülhamid saltanatı müddetince İngiltere'ye daima muhteriz bir surette davranarak Alman devletiyle daha yakın dostâne bir siyaset takib etmiş olup, bunu kaleme almış ve aldırış olduğu hâtıralarıyla de te'yid eylemiştir.

II. Abdülhamid'in, İngiltere devletinin Osmanlı devletine karşı takib etmiş olduğu siyaseti bizzat on iki madde üzerine tesbit etmiş olup tefsir ve izahını istediği maddeler şunlardır:

1 — İngilizler'in Mısır'a girmeye ne suretle muktedir oldukları ve İskenderiye'yi topa tutmaları ve Hânedan-ı osmaniyeye ve Hilâfet-i islâmiyeye şu suretle olan mazarratlarının beyanı.

2 — Bir takım mürevvic-i efkârlarıyla beraber Sultan Abdülaziz merhumun hal'ine muvaffak olmaları keyfiyeti.

3 — Merhum Sultan Selim Han hazretlerinin hal'iyle Sultan Mustafa Han hazretlerini iclâsa buranın vükelâsiyle beraber muvaffak olmaları ve sonra Fransız donanması Marmara denizinde takip edip yetişerek İngilizler'in donanmasını ric'at ettirmelerinin tarihi ve gerhi.

4 — Rusya devletiyle Devlet-i aliyye beyninde muharebe-i ahirenin vuku'una muvaffak olmaları ve Berlin'de bir kongre ictima ettirerek Ayastefanos muahedenamesinin yalnız kendilerine muzir olan cihetini tayy ile devlete muzir olan kendi menafilerini taht-ı te'mine almaları ve elhaletü hâzihi Ermenilerin buldukları mel'ânet ve habasete Berlin muahedenamesine ıslahat namıyla bir fıkra koydurmağa muvaffak olarak ermenileri açıktan açığa himaye etmeleri ve ermenilerden ibaret principauté meydana getirmek ve tedricen Anadolu kıt'asında bir hristiyan hükûmeti husule getirmek ve Hilâfet-i islâmiyeye iras-ı mazarrat etmek ve İzmir'den Konya'ya kadar küçük bir daire hâlinde, İngiltere himayesi tahtında küçük bir Türk hükûmeti bırakarak, kendi kuvve-i bahriyesiyle şu suretle bir kuvve-i berriyye fiile getirmek politikası takip etmekte olduklarına dair.

5 — Kıbrıs cezaresini Devlet-i aliyyeden ne suretle taht-ı idarelerine almağa muvaffak olduklarına ve Suavî vak'asını Kıbrıs muahedenamesinden evvel vukua getirmeleri ve Kıbrıs'ın terkiyle Suavî vak'asının birbirine münasebet-i tammesi bulunduğu.

6 — Sabık Bulgar prensi Aleksandr'ı ele alarak bir takım vaidler edip Devlet-i aliyye memuru sıfatıyla ol zaman orada bulunan Nihad Paşa ve diğer taraftan kendi memurları vasıtasıyla Rumeli-i şarkî'de Gavriye Paşa'yı taht-ı tevkife aldırarak Rumeli-i şarkî'den ihrac ile prens Aleksandr'ı on dört, on beş bin asker ile hudud-ı hâkaniye tecavüze hazırlamaları ve burada da rical-i devleti işgal ederek gayetle vahim bir politikaya yâni onları gayet cüz'î bir askerle hukuk-ı devleti müdafaa edeceğiz deyu yanlış bir yola ve bu vechile Bulgarların Edirne ve İstanbul taraflarına gelmelerine ve bu vechile İstanbul'da bir ihtilâl ikat teşebbüsünde bulduklarına dair.

7 — Mısır'ı işgal ettikten sonra kendilerine bir muavin bulmak için İtalyalılara Musavva'a asker sevkine muavenet etmeleri.

8 — Afrikada Kongo hükûmetini fiile getirmeleri ve bu defa dahi Mısır'da Devlet-i aliyyenin eczay-ı mütemmimesinden olmağ-

la vaktiyle Mısır'a merbutiyeti için bir çok kanlar döken Kor-dofan ve Sudan kıt'alarının Kongo hükûmeti idaresine geçirilmesi.

9 — İran'a karşı Devlet-i aliyye'nin Basra'daki Fav istihkâmının musırrane tatilini teklife muvaffak olmaları, İran şahını ve İran ricalini tamamiyle ele alarak İran ile Devlet-i aliyye beyninde hudud tashihi gibi mes'eleler ihdâs ederek ve iranlıların haklı olduğunu ve taraf-ı Devlet-i aliyye'den İran hududuna tecavüz olunmakta olduğunu beyan ederek belki bir çok mutasarrıfların kaybedilmesi cihetine gidilmekte olduğu.

10 — Mısır ve Kıbrıs vergisini şimdiye kadar vermedikleri ve buna karşılık daima dolayısıyla banka vasıtasıyla devlete bâzı istikrazlar akdettirerek vergileri vermemek için temdid-i müddete muvaffak oldu.

11 — Ermenileri doğrudan doğruya islâm avam takımına ezdirmemek için amerikalıları teşvik ederek protestanlık ve hürriyet noktasından tahsil ve saire için gidenlerin devletçe Amerika ile bir pasaport mukavelenemesinin akdi için vükelây-ı sabıka ve hazırayı işgal ederek meclis-i vükelâda bu hususa dair menafi-i devlete muvaffak olduğuna dair mazbata yapılarak vükelâ tarafından takdim olunmasına muvaffak olmaları.

12 — Banka vasıtasıyla, tedricen, devletin kuvve-i maliyesini kâmilan yedlerine almak için ittihaz ettikleri mesleğe dair ve daima kendilerine «yol verilmiyor» ve «Devlet-i aliyye'de ingilizlere ticaret kapıları kapanmıştır» gibi sözleri ve diğer taraftan aranıldığı gibi bu gibi meadın vesairenin imtiyazlarının yirmide birisi başkasında olup kusuru dolayısıyla kendilerinde olduğu ve parlâmentolarında ve gazetelerinde «İstanbul'da adâlet yoktur, hristiyanlar ve islâmlar bile hakaret görmekte ve hürriyet yoktur ve istibdad vardır» diyerek kendi metaliblerini husule getirmek için burada bir inkılâb zuhuruna çalışmaları ve hususıyla şu son günlerde kendi adamlarından ve minnettarlarından Selim Fâris tarafından *Hürriyet* gazetesini neşrettirmeleri ve *Hürriyet* gazetesini mutâlâa olunursa işbu hususatın âdeta kendi imzaları tahtında tasdik ediyorlarmış gibi anlaşılacağına dair tafsilât.

Yine şu tarihte iki, üç ingilizin taht-ı riyasetinde Mısır'da Arabî vak'ası gibi bir vak'a husule getirmeğe çalıştıkları; Bir dereceye kadar kendilerine muhalefette bulunan Hidivin yerine kendi menafi'lerini husule getirecek birinin nasbına çalıştıkları

ve bir dereceye kadar Muhtar Paşa'yı iğfal ve dâme düşürdükleri; paşay-ı müşarünileyhin mesaisi ve hareketi anlaşılması.

İşte Abdülhamid kendi zaviyesinden görüp inandığı yukarda kaleme aldırıp tafsilâtını istediği on iki maddeden dolayı İngiliz siyasetinden korkarak Almanya ile yakınlık hâsil etmeğe çalışmış ve bu münasebatın İngiltere hükûmetini kuşkulandırmasından da çekinilmekle beraber Osmanlı-Alman dostluğunun bekası noktasından faydalı olduğuna kanaat getirerek bunda sebat etmiştir. Hattâ bu hususta, Almanya ve Avusturya ile olan yakınlığa ve bunun mucib sebeplerine dâir kaleme aldırılmış olduğu hâtrâtında şöyle diyor:

Rusya devletiyle muharebe-i elîme-i ahireyi müntic olan Hersek ve Bosna ve Bulgaristan vâkıaları gibi bir takım hâlât-ı mefsedetkârânenen tahaddüs ve tekevvün eyleyen gavâil ve müşkilâtın ve muahharen Berlin Kongresi ve Kıbrıs muahdesini intac eyleyen ve âdeta hezimetinden istifade maksadıyla açtırılan muharebe-i müellimenin elhâletü hâzihi devam eden mazarrat ve ziyanatından beru devletin geçirmiş ve kesbetmiş olduğu ahval-i müşkile cümlelerin ma'lûmudur. Yekdiğerini müteakiben Ülkün meselesinin hâlât-ı muhtelifesi ve alelumum Karadağ ve Yunan meselelerinde Hükümet-i seniyenin dâçar olmuş olduğu müşkilât ve iz'âcat-ı gûna-gûn ve bunların hemen cümlesinde sair devletlere, İngiltere ve Fransa gibi pişrevlik ve müşevviklik eden bir iki devletin harekât-ı gayr-i lâyıkalı ve yine bu devletlerin Mısır'da serzede-i zuhur olan şûriş ve ihtilâlâtta medhal ve müşareketleri ve fransızların Tunus eyaleti üzerindeki hukuk-ı mukaddese-i şehriyariye karşı ol eyalet-i seniyye üzerine hücumlarıyla mütecasir-i icrası oldukları bunca hâlât-ı fecia ve Kıbrıs ceziresini bilâ-ittiraz alabilmek için avusturyalıları Hersek, Bosna kıt'asında ilerile süren ingilizlerin ve daha bir, iki sair devletlerin teşvik ve tergibiyle kıt'a-i mezkûreyi âdeta benimsedikten başka Hind ticareti için bir tarik-i sâlim temini bahanesiyle ve bir iskele dahi edinmek maksadıyla Selânik limanına göz dikerek oraya doğru ilerilemek zımında hiç bir türlü fedakârlıktan geri durmayan Avusturya devletinin niyyat ve makasıdı gayr-ı münkiresi ve yirmi, otuz senelik desâjis ve iğvaatıyla Rumeli kıt'asını bir menba'ı fesad ve şûriş eyledikten sonra her vilâyet ve eyaletin merkez-i hükûmete olan rabitasını irhâ ve muharebat ve ihtilâlât-ı müteva-

liye netayicinden bi'l-istifade bir kıt'a-i cesimede müteaddid küçük ve kendisine merbut ve münkad hükümetler teşkil eden ve bunları himaye bahanesiyle devletin başından gavail ve hâdisatı eksik eylemeyen Rusya devleti gibi bir devletin politika-i muzırta ve vahimesi ve mezkûr küçük hükümetlerin daima hâmlerine müracaatla aldıkları evamir ve ta'limat mucibince hareketleri maddesi ve bu hâlâtın mazide zuhur eylediği misillü hâlen ve âtiyen zuhuru dahi kaviyyen muhtemel ve âşikâr bulunması ve muharebe-i ahireden sonra devlet için bir hudud-ı salim ve lâ-yetecavez tayin olunmadığından ve tarla ve nehir gibi şeyler hiç bir vehile sahîh ve sâlim bir hudud yerini tutamayacağından velhasıl maazallahü taâlâ meselâ bir muharebe zuhuriyle düşman, her seferinde vaki' olduğu misillü mezkûr küçük hükümet'er [Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan] tarafından tamamen mazhar-ı muavenet olacağı gibi düvel-i saire tarafından dahi kâffe-i harekâta iğmaz-ı ayn edileceğinden Çatalca istihkâmatına kadar hiç bir mani'e tesadüf etmeksizin geldikten sonra orada dahi tesadüf edeceği mevaki' ve müdafaat nihayet bir iki mah'dan ziyade devam edemeyeceğinden bundan Huda nekerde tevellüd edebilecek hâlât piş-i nazar-ı im'ân ve mülâhazaya alınmış ve devletin selâmet ve âsâyiş-i âtfsi nokta-i nazarından bakılarak bunlar için bir çare-i sahîh ve sâlim aranılmış ve bir taraftan dahi Avrupa devletleri miyanında câri olan münasebatın derecesi tahkik ve her birinin niyyat ve makasıdı mukayese ve tedkik olunarak ve harekât-ı maziyelerinden ve niyyat ve makasıdı hakikiyelerinden harekât-ı âtiyyelerinin istihracına çalışılarak bunlar yâni Almanya devletinin Devlet-i aliyye'ye karşı doğrudan doğruya bir niyyet-i fasid ve tecavüzkârânesi bulunmadığı anlaşılma ve diğer taraftan dahi Avusturya'nın âmâl ve niyyat-ı tecavüzkârânesinin bir takrib tahrif ve ta'diliyle Hükümet-i seniyye aleyhindeki efkârının tebdili kaabil görünmekle işbu iki devlete yaklaşarak bunlar ile ve bunlara izafeten fransızların Tunus'a tecavüzlerinden münkesir ve münfeil olarak ve bu infiallerini bir kaç defa sarahaten beyan ederek saltanat-ı seniyyeye ruy-i temayül gösteren İtalya devletiyle bir yeni ve müfid politika ittihaz ederek âtiyi temin lüzumu şiddetle hiss olunmuş bulunmakla bu defa bu tarika sülûk ve teşebbüs olunmuştur.

Bu mesleğin sıhhati ve vakt ü zamanının hakikaten hulûl

eylemiş olduğu geçenlerde Almanya imparatoruna nişan-ı imtiyazın ihdası münasebetiyle Berlin'e izam kılınan heyet-i mahsusanın bu münasebete Almanya hükümeti nezdinde etmiş oldukları teşebbüsat-ı ittifakcuyânenin mazhar olduğu muvaffakiyet-i azimededen ve bu defa mukabele-i bilmisil olmak üzere zat-ı hazret-i Padişahîye Almanya imparatoru tarafından ihda olunan Aigle noir nişanını hâmilin ve lâ-şek bir takım ta'limat-ı hafiyeyi dahi müstacelen Dersaadet'e vürud etmek üzere bulunan heyet-i fevkalâde ile hükümeti miyanında vücud bulan hüsn-i münasebattan meydan-ı sübute çıkmış ve hele Mısır'da İngiliz ve Fransızlar tarafından gösterilen harekât-ı tecavüzkârâne esnasında zuhur etmek üzere iken Almanya ile ittihaz olunan meslek-i mebhüşün anhin semerat-ı hasenesinden olarak dört devlet tarafından edilen itirazattanberu Mısır kıt'asında sükûn ve rahattın bekası maddesiyle açıktan açığa meşhud olmuştur.

Mezkûr hükümetler hiç olmazsa bi- taraf durarak İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da harekâtına iğmaz-ı ayn etmiş olsa idiler hususiyle İngiltere'nin âmâl-i garezkârânesini mevki'-i fiile ihrac zımında iki devletin müşterek donanması Mısır sevahiline giderek nümayişler icra edecekleri ve bu nümayişlerle ve dâhilen bir takım müdahelât ve teşvişatla kıt'a-i mezkûrede azim şuriş ve ihtilâl çıkarmakla her suretten istifade eyleyecekleri muhakkak idi.

Almanya ile ittihaz olunan meslekin muhassenat-ı bedîhiyyesinden biri de bugünkü günde Anadolu'da bir Ermenistan teşkili maksadiyle İngiltere ve Rusya tarafından ıslahat namıyla talep olunan mevadd-ı muzırranın hemen keen-lem-yekûn hükmünde tutulup Hükümet-i seniyye kendisine nafi' ve âtisi emin ve hususiyle bir Ermenistan teşkilini mâni olacak ıslahat-ı hakikiyye ve müff-deği istediği gibi icra edebileceği kazıyyesidir; meslek-i müttehez-ı mebhüşün anı sayesinde devleteyn-i mezkûreteyn bu babda ısrara mütecasir olmamaktadırlar.

Almanya ve Avusturya ile ittihaz olunan meslek teferruatından olmak üzere ittihak-ı tam ve sahihin tesisi zımında üç devlet miyanında mevcut olan menafi'-i müşterekenin taksimi maddesi sual bulunduğu sırada evvelâ bunun saltanat-ı seniyye tarafından ta'gini arzu bulunduğu mezkûr iki hükümet tarafından beyan olunarak bu hususu ehemmiyet ve nezaket-i maslahattan nâşi bu babda

mezkûr iki hükümetin rey-i istihraç buyurulması ve muahharen bu yolda Avusturya hükümetinden varid olup Avusturya devletinin âmâl ve makasidini sarahaten mübeyyin olan cevabnamesi sureti görülmüştür. Bu cevabnamede Avusturya hükümeti Bosna ve Hersek işlerinde Hükümet-i seniyyenin muavenet-i bitarafâne de bulunmasını ve sâniyen Balkan şibih ceziresinde menafi'-i ekonomikiyenin müştereken arzusu bahanesiyle tevsi'-i hudud ve nüfuzu maddesinin teminini talep eylemiştir; maazâlik Hükümet-i seniyye ile Almanya hükümeti miyanında taht-ı karara alınacak bilcümle mevad ve mesalike iştirâk edeceğini bildirmiştir.

Bu politikaya teşebbüsten maksad-ı aslî Avusturya'nın zaten vâkı' ve ma'lûm olan ve taraf-ı Bâbîâlî'den ekseriya red olunmakla mukabele olunup yalnız taraf-ı Mâbeyn-i humayundan lâzûmuna göre te'hîr veya tâdil veya had tevfikine sarf-ı mesai edilen işbu metalibatin mahvıyla Avusturya'nın menafi'ni bir nehrin sularını çevirmek gibi bir başka cihete atfederek o cihetten göstermek yâni Hersek-Bosna cihetinden Selânik üzerine olan meyletanını ve Balkanlar cihetinden âdetâ Dersaadet'e doğru vuku'u melhuz bulunan harekâtını kat'etmek ve bu fırsattan istifade ile menba'-ı fesad olan Sırb ve Romanya gibi küçük hükümetler üzerine Avusturya'nın sıkletini tahmil eylemek ve bu suretle hukuk-ı menafi'imizi ve hududumuzu velhâsil devletin müstakbelini te'min etmek maddelerinden ibaret idi.

Bu maksada vusul ise, ittihaz olunan meslek-i mezkûrun hüsn-i suretle idaresile olacağı âşikârdır; fakat bu babda bir tedbir-i sâib ve âcil ittihaz olunmaz da Avusturya'nın harekâtına nazar-ı bi-kayd ile bakılır ve şimdikiye kadar olduğu gibi devlet-i müşarünleyhanın metalibi is'af ve icraatı zımnen veya sarahaten tasdik edilir ve meselâ Yenipazar cihetinde şu kadar Avusturya askerinden ziyade asker bulundurmağa devlet-i müşarünleyhanın muahedetden hak ve salâhiyeti yok iken elhâletü hâzihi bunun, belki iki, üç misli askeri ol havalide bulundurmakta olduğu hâlde ihtiyar-ı sükût olunur ise âtinin te'mini bu vechile asla mümkün olamayacağı tabî'dir.

Velhâsil işte bugün Hersek ve Bosna cihetlerinde ateş-i ihtilâl alevriz olmuş ve tevessüünden kurtulmakta bulunmuştur. Ol cihet kumandanlarından ve Çetine sefaret-i seniyyesinden alınan ma'lâmot-ı mevşukaya nazaran ahâli-i müslimenin dahi erbab-ı kıyama

istirâkleri talep olunmakta ve bu babda Hükümet-i seniyyeden memnun olduklarını mübîn sefaret-i mezkûreye mahzar takdim etmekte ve hattâ Arnavud kıyamının dahi anlara iltihak eylemek üzere bulunmakta olduğu anlaşılıyor.

Hududu tecavüzle iltihaktan bunları men' eylemek maddeten nâkâcibil olduğu meydandadır. Bosna kit'asını avusturyalılardan istirdad için bundan âlâ bir fırsat bulunamaz, fakat bu babda ittihaz olunan mesleki vikaaye ile beraber Avusturya'nın menafi'ini kendisine başka cihetten göstermekten başka dahi bir tarik tasavvur olunamaz; ıycabı takdirinde kuvvet-i askeriyyeye müracaat dahi derkâr olacağı bî-istibahıtır; bu suretle Avusturya'nın tecavüzatına hitam verilir ve bir taraftan dahi ittihaz olunan mesleki takviye ederek kesb-i kuvvet ve nüfuz olunur ve kuvvet ve nüfuz sayesinde Anadolu ve Arabistan cihetinde dahi te'min-i menafi' edilir ise derhal müdahalat ve tazyikat-ı ecnebiyyenin önü alınur ve devlet kendi hâlinde kalınca dâhilen muhtac olduğu islâhât-ı müftdeyi icra ve bu islahat semeresi olmak üzere kesb-i servet ve kuvvet eyleyecek ve ol zaman kendisiyle ittifakı, düvel-i sâire canlarına minnet bileceklerinden ol zamanun iktiza edeceği surette istenilen devlet ile akd-i münâsebât-ı ittifakiyye edilebilecektir.

Hükümet-i seniyyenin İngiltere ile olacak münasebatı bahsine gelince; Almanya ve Avusturya ile ittihaz olunacak meslek-i cedîd-i ittihadkârîye istinaden İngiltere ile münasebat-ı dostânenin irhası lâzım gelmez; İngiltere devleti sadriâzam merhum Reşid Paşa zamanından ezmine-i ahireye kadar Hükümet-i seniyyeye karşı hayırhâhâne bir politikadan inhiraf eylemediği Kırım muharebesinde meşhud olan muavenat-ı dostânesiyle sâbit ise de bunun Hindistan'ı evail-i istilâsında hükûmât-ı mahalliyeye karşı ızhâr ve ittihaz eylediği politikaya pek ziyade müşâbeheti bulunduğu meydandadır. Âmâl ve makasidina mümanaat edildiğini gördüğü gün ref'-i nikab-ı gazezkârî ederek alenen ibraz-ı husumete başlayıp yekdiğelerini müteakiben Rusya ile vuku' bulan muharebe-i ahireye sebebiyet vermiş ve muahharen donanmasını Dersaadet'e idhal için Rusya'yı Ayastefanos'a kadar getirmiş ve daha sonra Kıbrıs'ı zabt için Berlin Kongresini cem'e muvaffak olmuş ve bu sırada Devlet-i aliyyenin mazarratına olarak müstefid eylemediği bir hükümet bırakmamıştır; bu harekâtının cümlesine bir de hayırhâlik süsü vererek ve Kıbrıs muahdesiyle Anadolu üzerine bir hakk-ı himaye

edinerek azîm bir kut'oyu Ermenistan namigle hükümetten tefrikan çalışmış ve elhâletü hâzihi çalışmakta bulunmuştur.

Şurası garibdir ki bu harekâtında İngiltere hükümeti muahdeten Hükümet-i seniyye ile, aleyhinde bulunmağı taahhüd eylediği Rusya devletiyle müttefiklik hareket etmiş ve hattâ bu devlet ile müttefiklik Bâb-ı Âli'ye nota dahi göndermiştir. İşte bu hâlâtandır ki selâmet-i âtiyesini te'min zımında Hükümet-i seniyyeyi işbu tarik-i cedîde sülûk eylemeğe icbar eylemiştir; maa zâlik İngiltere ile hüsn-i imtizac üzere bulunmak Hükümet-i seniyyenin menafi'-i esasiyesi mukteziyatındandır; yine tekrar olunur ki Saltanat-ı seniyyenin işbu meslek-i cedîdi [yâni Almanya ve Avusturya ile yakınlığı], İngiltere ile olan münasebat-ı dostânesine asla halel getirmez. Menafi'-i hakikiyyemizle tevafuk eden nesâyihi icra olunacağı tabî'dir; Devlet-i aliyyenin bu hâlinde İngiltere ile ittifak edip her türlü arzu ve makasidini icra ve infaz nekadar muzir ise ilerüde ittihaz olunan işbu meslek-i cedid semeratından olarak Hükümet-i seniyye kesb-i kuvvet ve nüfuz edince ol vakit İngiltere'nin politikası Reşid Paşa merhum zamanında olduğu gibi hayırhâhâne olacağı tabî't bulunmakla Hükümet-i seniyyenin ol vakit kendisiyle müttehidâne hareket etmesi ol kadar nafi' ve hayırlı olacağı bî-istibahıtır.

İngiltere hükümetinin Kıbrıs Adası'nı ne gibi vaidlerle işgal etmiş olduğuna dâir Abdülhamid'in muhtıraları

İngiltere sefiri Mösyö Layard¹, Sâdık Paşa hazretlerinin Başvekâlet makamında bulunduğu esnada bir gün Mabeyn-i hümayun-ı mülûkâneye gelerek devlet-i metbuasından bir telgrafname alıp mündericatı Saltanat-ı seniyye hakkında pek hayırlı olduğunu ve fakat fevkalgayé mahremâne tutulması lâzım geleceğinden bunun için arzu etmekte olduğu mülâkatta müşârunileyh Sâdık Paşa'dan başka kimsenin bulunmaması iktiza eyleyeceğini suret-i mahsusa ihbar eylemesine mebni kendisi huzur-ı humayuna kabul buyurularak ifâdât ve tebligatı lede'l-istizah telgrafnamenin mealî, Batum ile Balkan'ın beri ciheti [Rumeli-i şarkî] yine Devlet-i ali-

¹ Austin-Henri Layard (1817—1894), Palmerston kabinesinde Hâriciyye nâzırlığında (1861—1866) ve İngiltere'nin İstanbul sefirliğinde (1877—1878) bulunmuş olup Asiriyolojiye âid tedkikleriyle tanınmıştır.

ye'de kalmak ve öte ciheti dahi emaret-i müstakille suretinde olmayıp idaresi, muhtariyet-i hafffe ve Devlet-i aliyye'ye merbutiyet-i sahiha hâlinde tutulmak üzere Anadolu tarafında bulunan Ardahan ve Kars veyahut bunlardan birisi Rusya devletinin tasarrufunda kalır da ileriden devlet-i müşarünileyhâ musalaha-i kat'iyye ile ta'yin olunacak arazinin haricinde olarak Memâlik-i şâhânenen bir mahalli istilâ etmek dâiyesinde bulunursa İngiltere devleti kuvve-i silâhiyye ile taarruzî ve tedafûî Saltanat-ı seniyye ile müttetik hareket edeceğini taahhüd etmekte olup binaenaleyh böyle bir hâl zuhurunda defaten kuvve-i kâfiye yetiştirmek mümkün olamayacağından bahs ile iktiza eden asker ve mühimmat ile levazım-ı saire şimdiden ihzar ve iddihar olunmak ve varidat-ı oşriyye vesairesi yine Devlet-i aliyye tarafından ahz ve cibayet edilmek ve asâkir-i mukteziyye Anadolu sevahili civarında bulundurulmak üzere. Kıbrıs ceziresi idaresinin muvakkaten İngiltere devletine bırakılması lüzumunu mutazammın olduğunu ve bu suret devletçe pek hayırlı olarak Kraliçe tarafından hasbe'l-musâfât teklif olunmakta bulunduğunu beyan eylemesi üzerine ifâdât-ı mebsutanın zevahirinde görülen menafi' vehleten nazar-ı takdire alınıp maamafih bu iş muazzamât-ı umurdan olmasına mebnî öyle Sâdık Paşa ile beraber suret-i hafiyede buna netice-i kat'iyye verilmesi münasib olamayacağı beyan ve müzakerenin mahremiyet-i cereyanı matlub ve mültezem olduğu hâlde dahi hey'et-i vükelâ bu emniyet ve itimadı haiz oldukları cihetle bir meclis-i mahsus akdolunarak zikrolunan telgrafname ile ifâdât-ı mahremâne üzerine müdavele-i efkâr olunması lâzım geleceği dermiyan buyurulmuş ve maslahat ol suretde meclis-i vükelâyâ konulmazdan evvel sefir-i mumaileyhin devleti tarafından aldığı beyan ettiği telgrafname Sâdık Paşa'ya verilerek münderecatının te'minat-ı meşrubaya ve menafi'-i devlete suret-i mutabakatı bil'etraf tedkik ve muvazene edilmesi tavsiye olunup anın tarafından dahi vâkı' olan tebligatta ve telgrafnamenin tercümesi olmak üzere kiraet edilen varakada cezire-i mezkûrenin İngiltere idaresine terki mukaabilinde gösterilen şerait, sefirin ifadatına muvafık ve devletin menafi'-i hâliyye ve âtiyyesine mütekeffil olduğu beyan kılınmakla teklif-i vâkı'in heyetçe dahi nazar-ı mutâlâyâ alınmasına irade-i seniyye taalluk etmiş ve anın üzerine muahede-i mezkûrenin esası olmak üzere sefir-i mumaileyh tarafından tamamıyla tasdik

ve tezyil ve yalnız cezire-i mezbure varidatının sene be-sene taraf-ı Devlet-i aliyye'ye itası devlet-i müşarünileyhaca taahhüd olunmasıyle bunun tekasit ve suret-i istifası devleteyn beyninde mahsus bir mukavele ile kararlaştırılacağına dair makam-ı ta'dilde bir fikra ilâve olunmuş ve zikrolunan madde-i ahdiyye ise Kars ve Batum ve Ardahan veya anlardan biri tahtı istilâsında kalupta ilerüde musalaha-i kat'iyye ile ta'yin olunacak mahalleri Rusya devleti istilâ etmek dâiyesinde bulunur ise İngiltere devletinin dahi ol mahalleri muhafaza için Devlet-i aliyye ile ittifak eylemesi ve taraf-ı hazret-i Pâdişâhiden dahi Asya kıt'asında bulunan hristiyan vesair tebeanın hüsn-i idare ve himayeleri beyne'd-devleteyn muahharan kararlaştırılmak üzere ıslâhât-ı lâzimenin idhâl ve icrası İngiltere devletine vâdolunması maddelerini hâvi olarak cezire-i mezkûrenin ol suretle terkinde heyet-i vükelâca istinad olunan maksad dahi fikra-i şâyâ yâni devlet-i müşarünileyhâ ile ittifak faidesine bina edilmiş ise de bu sırada mevaki'-i selâse-i mezkûrenin Rusya devleti tasarrufunda kalması zaten taayyün etmek üzere bulunmuş olmasıyle bunların ne külliyyen ve ne de kısmen Devlet-i aliyye yed-i tasarrufuna avdet eylemesi ihtimaline mahal görülemediğine ve sâniyen Rusya devleti âtidede Memâlik-i mah-rûsenin bazı taraflarına istilâ tasavvurunda bulunur ise, çünkü hudûd-ı cedîdesi yâni Anadolu kıt'asının en mühim nikaat-ı har-biyyesinin eline geçmesi devlet-i müşarünileyhanın kıt'a-i mezkûrece vaziyet-i askeriyesini pek ziyade emin ve kavi bir hâle koymakla kendisinin böyle bir fikr-i tecavüzkârâneye tasaddisi Memâlik-i şâhânenin tamamîyetini bilkülliye ihlâl eyleyeceğinden maada bu hâlin vuku'uyla İngiltere'nin Asya'daki menafi'i bütûn bütûn tehdid ve tehlikeye ilkaa olunacağından eğer hâl ve zamana müsaid görür ise İngiltere devletinin bu hâli men' için Devlet-i aliyye ile ittifak eylemesi tabi'i ve bunu bir ıvaz ve faideye bedel ihtiyar etmemesi zarurî olup bilâkis buna imkân görmediği takdirde cezire-i mezkûreyi terk etmek gibi bir fedakârlığın husul-i ittifaka medarı olamayacağı mes'ele-i bedihiyyesi ol vakit taraf-ı eşref-i Pâdişâhiden ihtar buyurulmuş ise de karar-ı vâkı'in kabul ve tasdiği bahsinde hey'etçe bâ-mazbata arz olunan lüzum-ı mutlak, naçar bu suretin ihtiyarını dâvet eylemiş ve fermân-ı âlisinin tasdirini müteakib Berlin Muahdesi dahi in'ikad ederek bu muahede ise Ardahan ve Kars ve Batum'u Rusya devletine terk eylediği gibi

Balkan'ın beri cihetinden Devlet-i aliyye'ye kalacak olan yerlerin meskûtün anı bırakılması ve öte cihetin emaret-i müstakille şekline ifrağ olunması ve ahidnamesinin havi olduğu sair fikirâtın mübhemiyeti bâis-i tereddüd ve te'enni olduğundan ve işbu muahedenin ilerüde bâzı esbabın hayluletiyle Bâbiâlice ve devletçe su'-i ihtimalâta musadefetinin ihtimali dahi tahdiş-i zihn eylediğinden âtiyyen zuhuru tabi'i olan mehâzirin men'i vuku'una bir tedbir-i âcil olmak üzere zikrolunan ahidname usul-i câriyye-i düveliyye hilâfında olarak: «*Hukuk-ı şâhâneme asla hâlel gelmemek şartıyla muahedeyi tasdik ederim*» ibaresinin terkimiyle tasdik olunmuş olduğu gibi bunun cesamet ve ehemmiyeti mülâbesesiyle te'min-i zihni ve fikir eyleyecek derecede takyid ve tevsiki ve câ'ib-i mütehattimedden olmasına mebnî vârid-i hâtır-ı âlî olan tedabirden Mösyo Layard'ın celbi ile bir makavele-i hususiyye akdi sureti tercih ve tasvib buyurularak doksan beş sene-i hicriyyesi Cema-ziyelülâsının yirmi üçüncü ve bin sekiz yüz yetmiş sekiz sene-i milâdiyyesi Mayısın on üçüncü Cumartesi günü Mösyo Layard'dan bir te'minat ahz ve istihsal ve aslı muahede-i mün'akide ile beraber hıfz olunmak üzere Bâbiâli'ye irsal buyurulmuş ve olvakit hey'et-i vükelâ tarafından tezyil ve tahtim olunan sureti nezd-i âlide mahfuz bulunmuştur.

Bunun Bâbiâli'de nüsha-i asliyyesinin buldurulup mutâlâasiyle münderecatına kesb-i vukuf ve ma'ûmat olunacağı cihetle ibaratını ve heyet-i vükelâdan kimlerin mührü bulunduğunu beyana hacet olmayup ancak varaka-i mezburenin muhteviyatı dahi zihni teşvişden muhafaza edecek derecede vâzih olmayarak hususiyle mezkûr varakada «*Zât-ı pâdişâhî dahi Asya kıt'asında bulunan hristiyan vesair tebeasının hüsn-i idare ve himayeleri hakkında beyne'd-devleteyn muahharen kararlaştırılmak üzere ıslâhât-ı lâzimenin idhal ve icrasını İngiltere devletine vâdeyle*», deyu mestur olan fıkra mübhem ve ma'ani-i muhtelifeye mütehammil olup ezcümle Devlet-i aliyye'nin muhtac olduğu ıslahat hakkında âhar bir devlet tarafından vâki' olacak ihtârât, eser-i hayrhâhî addolunur ise de müstakil bir devletin kendi tebeasını hüsn-i idare ve himayesi yolunda âhar bir devletle her ne nam ve suretle olur ise olsun muahede yapmak mecburiyetini kabul etmesi ve alehusus fıkra-i mezkûrede münderic himaye lâfzının mânây-ı zâhirsî mahzurdan sâlim görölse bile mânây-ı hakîksî ve taahhüd olunan mukaveleye

istinaden âtide dermeyan edilecek ihtarat veya müdahalâtın derecatı nazar-ı dikkati câlib olmakla beraber İngiltere devletinin arzu eylediği ıslâhâtın mâhiyyet ve derecatı ve envâ ve müfredatı tasrih ve tavzih olunmamış olduğundan ve Layard'ın bu babda en evvelki tebligatı Kıbrıs cezaresinin sureti-muvakkatede Devlet-i aliyye tarafından terkine muvafakat buyurulmak ciheti olduğu hâlde sâlifüzzikr varakada işbu muvakkat sözü dahi görülmediğinden derece derece zannıyyat tezayüd ederek binaenaleyh husûl-ı itmînan için: «*Zât-ı pâdişâhînin tasdik-i humayunları vechile 15 Temmuz 1878 tarihli ittifak-ı tedafûi muahedesiyle hukuk-ı şâhanelerine asla hâlel getirilmeyeceğini İngiltere sefir-i kebîri beyan eder*», ibaresini hâvi olmak üzere Mösyo Layard'dan ahiren bir sened-i hususî dahi ahz ile el'an nezd-i âlide mahfuz olduğu ve bu maddenin evveliyatından yakın vakte gelince cereyan eden ahvâl ve muamelâtın televvünatına ve Saltanat-ı seniyyece aranılan kuvvet ve itimad ve emniyetin gündün güne meşhud olan tedenniyyatına nazaran zikrolunan sened-i hususîyeyi medar-ı istinad addeylemek tabi'i bulunduğu hâlde muahedenamenin Kraliçe tarafından âdiyen tasdik olunmasından nâşi zikrolunan sened-i hususînin istirdadında Mösyo Layard ısrar eylemekte olup bu ise menoiyyat-ı hafıyye ile beraber Kıbrıs'ın tevkıyyet-i idaresi suretinin âhar kalıba ifrağı teşebbüsâtına ve ber-minval-i muharrer ıslâhât namıyla ibham ve iş'ar olunan bâzı makasıda bina olunmak tabi'i ve İngiltere'nin Devlet-i aliyye ile ittifakına gelince: Rusya Asya cihetinde tevsi'-i nüfuz ve kuvvete çalışupda bu arzusunu istihsal eyledikçe İngiltere'nin Hind müstemlekâtını te'mine masruf olan mesâfsine zaaf tarağanıyla Rusya aleyhine kıyâmı zarurî olarak, şu halde İngiltere devletinin cümle-i metalibinden olan işbu redd-i sened maddesi mani'-i ittifak olamayacağına göre böyle nice tekellüfat üzerine ele geçirilmiş olan bir senedin ısrârât-ı vâki'aya havâle-i sem'-i itibar ile reddi suretini ihtiyar muvafık-ı maslahat ve hikmet olamayacağına mebnî bu babda bir derece daha devletçe mazarratı derkâr olan ta'dilâta ve sened-i mezburu redde mecburiyet olup olmadığı beyne'l-vükelâ arız ve amîk mutâlâa ve mülâhaza ile yakıyn olunmak ve iktizay-ı vakt u hâle göre icyabı icra kılınmak üzere sened-i mezkûrun Bâbiâliye irsalıyla vusûlünâ müş'ir heyet-i vükelânın mühürleriyle mahtum ilmûhaber kılıklı bir varaka alınması ve bu madde üzerine Bâbiâlice ittihaz olu-

nacak muamele ve tedbirin başkaca arz ve istifzan edilmesi lüzumu ferman buyurulmuştur.

M. Layard'dan alınmış olan senedin Pâdişah tarafından Bâbî-âlf'ye gönderildiği hakkında Mabeynden Sâdarite hususi tezkere:

İradat ve ifadat-ı mülhemiyet-i âyât-ı hazret-i Pâdişâhîden iktibas ile bi't-terkim leffen savb-ı sâmi-i Sadaretpenâhilerine irsâl kılınan varaka münderecatından müsteban olacağı vechile Kıbrıs ceziresinin İngiltere devletinin idare-i muvakkatesine verilmesi hakkında tanzim ve teati olunmuş olan ahidnamenin bâzı fıkarat-ı mübhemesi üzerine ahiren Mösyo Layard'dan ahz buyurulup nezdî âli-i mülükânede mahfuz bulunan sened dahi şerefsâdır olan emr ü ferman-ı cenab-ı hilâfetpenâhî mucibince matviyyen tesyir kılınmakla mantuk-ı âlisi vechile varaka-i mezbure mündericatına ve işin cesamet ve ehemmiyet-i fevkalâdesine göre iktiza eden muamelât ve tedabir müttehiden ittihaz ve icra buyurulmak üzere şimdilik senedin vusulünü mübeyyin taleb ve ferman buyurulan varaka-i mahtumenin seri'an tanzim ve irsali babında.

Yine bu sened işine dâir Pâdişahın kendi el yazısı ile ve kurşun kalemle Sadriâzama hatt-ı humayunu:

Vezir-i me'ali-semirim Hayreddin Paşa

Kıbrıs muahedesinin mündericat-ı mühimmesinden biri, Anadolu kıt'asında bulunan tebeamızın idare ve himayeleri hakkında İngiltere devleti ile bir mukavele-i mahsusa akdi maddesi olup ma'ant-i müttelifeye mütehammil olan böyle bir şartın mahazir-i hâliyye ve müstakbele-i melhuzasını def' için muahede-i mebhuse hukuk-ı saltanat-ı seniyyemize halel gelmemek kaydıyla tasdik olunmuş ve bu babda devlet-i müşarüileyha sefiri tarafından devleti namına bir sened dahi alınmış idi.

Sened-i mezkûr ile muahede-i mebhusenin esbab-ı mücbire ve mücibesi olarak heyet-i salife-i vükelâ tarafından arz olunmuş olan mevaddı ve o yolda bâzı tenbihat-ı mühimmeyi şâmil olan lâyiha bu def'a Mabeyn-i humayunumuz başkâtibi Rıza Bey vesatetiyle tarafınıza irsal olunmakla sened-i mebhusun suret-i hıfzının beyne'l-vükelâ müzâkeresi ve bunun Bâbîâlimizden ahz ve teslim olduğuna dâir heyet-i vükelâ tarafından sened makamında bir mazbata arz olunması matlubumuzdur.

6 Muharrem sene 96

Abdülhamid'in İngiliz elçisi Sir White'ın¹ mez'unen memleketine gidiş ve dönüşü hakkındaki mutâlâaları

Evvelâ İngiliz sefirinin buradan birdenbire seyahate kalkışması muahharen Bulgarların notası neşrolunması, Londra'daki sefaret başkâtibi [Abdülhak] Hâmid Bey'in bildirdiğine nazaran White, Sofya'dan geçerken istasyonda Bulgarlar tarafından fevkalâde kabul olunduğunu ve ziyafet verilip «Bulgarların hâmisi olan İngiltere kralı yaşasın» deyu bağırdukları hassaten White'ın İstanbul Konferansında Bulgarlar hakkında gösterdiği himayet ve adâleti iltizamından dolayı teşekkür ettiklerini beyan, hafiyen bayağı bir hânede misafir olduğunu ve orada İstanbulof vesair heyet-i hâzıra ricaliyle görüştüğünü, halbuki kendisi buradan giderken sulara gidiyorum dediğini ve Londra'ya bile gitmesinin ihtimalini beyan ettiği, Zât-ı şâhâne tarafından Sadriâzama bunun gitmesindeki ehemmiyet beyan olduğu hâlde tahrîren ve şifâhen verdiği cevabda bunda cây-i merak ve endişe bir şey olmayıp yalnız sulara gitmekten ibaret olduğunu beyan eylemiştir.

Sefirin avdetinde alelacele Şevketmeab efendimiz hazretleriyle mülakat taleb ile mülâkatında ehemmiyetli söylediği sözler bervech-i âtidir. Bir takım havaî sözlerin arasında, her birerlerine birer münasebet getirerek şu sözleri söylemiştir: Bunların derece-i ehemmiyeti Şâkir Paşa hazretlerinin diplomasiye olan meharetleri hasebiyle tıpkı şevketmeab efendimiz gibi takdir edeceklerinde şübhe yoktur. Avusturya imparatoru yakın zamanda bir-biri arkasına musab olduğundan günün birinde bir sayfiyede bulunup orada da hiç kimseyi kabul etmediğini ve yalnız White'ı kabul ettiğini ve Avusturya imparatoriçesiyle dahi mülâkatı olduğunu sadece söylemiştir. Bâdehu Almanya imparatorundan bahsetmeyerek İmparatoriçe ile görüştüğünü, İmparator ile de görüştüğünü ima zımnında bir iki havaî söz dahi söylemiştir. Bâdehu Almanya imparatorunun Dersaadet'e gelip gittikten sonra burada bulunup Devlet-i aliyye'nin dostu olan devletlerin sefirlerinin Devlet-i aliyye'ye hayrhâhâne verdikleri nesayihe iştirak et-

¹ Sir William Arthur White, 1304 hicret senesi sonlarında (1887) İngiltere'nin Türkiye elçiliğine tâyin olunarak İstanbul sefirliği uhdesinde iken Berlin'e ziyarete gidip orada enflüenza'dan müteessiren 28 Aralık 1891 (26 Cemaziyevvel 1309)'da vefat etmiştir.

mesine dâir buradaki Alman sefirinin yeni bir tâlimat aldığını ve Almanya imparatoru buraya gelmezden evvel buradaki Devlet-i aliyye'nin dostu olan düvel süferasının Devlet-i aliyye'ye hayrhâhâne verdikleri nesaihe iştirak etmemekte idüğünü ve fakat şimdi iştirak edeceğini ve Almanya devleti ile İngiltere devleti hiç bu derece dostluk ibraz etmediklerini ve buna delil de İngiltere'nin Almanya'ya bir ada terk etmesi ve Afrika'ya dâir iki devlet beyninde yeni yapılan mukavelenamede devleteynin menafi'-i müşterekesini tamamıyla taht-ı te'mine aldığını hattâ buna delil Gladstone partisi yâni muhâlifin bile gerek adanın terki hakkında olsun ve gerek Afrika kıt'asına dâir olan mukavele hakkında hiç bir itiraz dermiyan etmemiştir. Rüstem Paşa'nın² hasta bir hâlde olduğundan sulara giderek tebdil-i heva etmesinin lüzumunu halbuki Mısır mukavelenamesinin eihaletü hâzihî müzakere olunmakta olduğu, sual vuku'unda cânib-i Bâbüâli'den daima beyan eylemekte olduğu gibi bir taraftan da bunu te'hir için ermeni vuku'atları gibi bir takım hâlât çıkarılmakta olduğu Şâkir Paşaca da ma'lûmdur. Zaten Rüstem Paşa'nın Hâk-i pâ-yi şâhâneye takdim eylediği hususî mektubda İngilizlerle müzakerata girişmeyeceği ve mukaveleyi yapmayacaklarını zan eylemekte olduğunu beyan eylemiş ve Bâbüâli ise mukavele yapmak üzere müzakeratta bulunmakta olduğunu beyan eylemekte bulunmuştur.

Yine İngiliz sefiriyle olan mülâkat esnasında Almanya devletinin berren ve bahren yeni asker manevralarını icra edeceğini işittiklerini Şevketmeab efendimiz kendisinden sual eylediklerinde: *Evvel İngiltere'nin terkettiği adada iki devlet donanması birleşeceğine dâir tasavvur var ise de pek iyi bilmediğinden bahs ile iki şık ve ihtimalli bir lisan kullandığını hemen bugünlerde Almanya imparatoru büyük vâlidesi Kraliçeyi görmek üzere Londra'ya gideceğini ve oradan avdetinde Petersburg'a gideceğini ve İngiltere kraliçesiyle mülâkatını beyan ederken Rusya'ya gidişinin ehemmiyetten düşürmek fikir ve niyetiyle söylediğini kullandığı lisandan his buyurulmuştur...*

² Rüstem Paşa 8 Safer 1308'de Londra büyük elçisi olup 4 Cemaziyelâhır 1313'de orada vefat etmiştir. Aslen İtalyan olup babası Françisko'dur ve 1280 (1315)'da Hamburg'da doğmuştur.

Her halde Sir White bu yolda gidip Avrupa'yı dolaşıp gelmesi zâhiren keenne Devleti aliyye'nin lehinde, bätinen Huda nekerde Devlet-i aliyye'nin mahviyetini intac edecek bir takım şeyleri fiile getirmek olduğunu bir çok sebeplerden dolayı zan ve itikad buyurulmaktadır ve Devlet-i aliyye'nin bir fenalık etmek için evvelâ ortada olan mâni'i kâldırmağa çalışmakta olduğu ve o mâni' de Şevketmeab efendimizdir; çünkü kendi müttelikleri ve marziyeleri vechile Bâbüâli hareket ettiğinden yalnız bir mâni'e tesadüf ediyorlarsa o Şevketmeab efendimiz olmaktadır. Bu hâlde birinci mâni'i ortadan kaldırmalı ki kendi kendine sair matlablarını — ki Devlet-i aliyye'nin zararınadır — kolaylıkla fiile getirebilsünler. Bunların birincisi Mısır'da bütün bütün yerleşmekle beraber sair memâlik-i Devlet-i aliyye'ye şâmil olarak bir mukavele yapmak ve bu mukavele yapılırken Devlet-i aliyye'yi de âdetâ himayesine alıp bir prenslik şeklinde müstemlekâtı gibi addetmek, şu maksadını fiile getirmek için de mütteliki bulunan devletlerin menafi'ini taht-ı te'mine almak. İkincisi Ermeni meselesi ki Anadolu'da ya bir hristiyan hükümeti teşkil, yahut şimdilik bir otonomi yapmak. Üçüncüsü büyük Bulgaristan teşkil etmek, maa-zallah Boğazlar da dâhil olduğu hâlde Pâyiteht-i saltanat-i seniyyeyi tehdid eylemek. Bâbüâlice ve Bâbüâli'nin bir çok me'murları bunları dâima tervic etmekte oldukları gibi tervic edecekleri de tamamıyla kendince ma'lûm olduğundan bunları fiile getirmekten ibarettir.

Sadrîâzam kulları³ kendisinin mâruzatı muvafık-ı hakikat olup bunu evvelâ ve berahîn-i lâzime ile her zaman isbata hazır olduğunu ve bendegân-ı şâhânelerinden emniyet ve itimad-ı mülûkânelerini hâiz her kime ferman buyurulursa anınla icrây-ı müzâkere ve mübahase ile kendü mâruzatının muvafık-ı hakikat ve nefsu'l-emr olduğunu isbât ile olbabda Hâk-i pâ-yi şâhâneye bir arıza takdim olunup anın üzerine de kanaat gelmezse şu hâlde devam olunduğu ve ihtilâf ber-devam bulunduğu takdirde yapılan her türlü tedabir de müsmir ve müessir olamayarak az vakit zarfında Huda nekerde elden gideceğini mührü tahtında Hâk-i pâ-yi şâhâneye arzedeceğini beyan eylemiştir. Ve bir de vaktiyle Bulgarlar

³ Sadrîâzamın ismi yazılmıyorsa da bu cereyan etmiş olan ahvâl sadrîâzam Kâmil Paşa'nın ilk sadâretinin sonlarına tesadüf etmektedir.

hakkında edilen muamelât-ı şedide üzerine muharebeyi müteakib Bulgaristan'ın ne hâl kesbettiği göz önünde bulunduğu cihetle Anadolu'da ermenileri devlet kendisinden tenfir yoluna gitmeyip bilakis kazanmağa sây eylemek iktiza edeceğini beyan eylemiştir. Müşarünileyhin ifâdât-ı vâkıası revîşinden parça parça olmak üzere Kıbrıs muahedesini tamamiyle mevki'-i icraya vaz'etmek istediği anlaşılmaktadır.

Vaktiyle Bulgaristan'ın şimdiki hâle gelmesine İngilizler ne derece sebep olmuşlar ve sa'y eylemişler ve Rusya ile muharebe etmecliğimiz ne suretle sa'y edüp bilâhire Devlet-i aliyye'nin zararına olarak tavassut ile muharebeyi ne yolda bir muahedeye rabtetmişler ise bu def'a da Devlet-i aliyye'yi ittifaklarına alarak Anadolu'da istediklerini yaptırmağa muvaffak olamazlar ise Devlet-i aliyye'nin Rusya ile muharebeye tutuşmasına sa'y ile bunu husule getirip bilâhire tavassut ile arzularını bu vechile husule getirmek istedikleri görülmektedir ve mukaddema kendi arzuları vechile hareket etmek için vükelâyı ne yolda kendülerine celbetmişler ise şimdi dahi aynı suretle kazanmış oldukları meydandadır.

İngiliz sefiri Sir White'ın avdetini müteakib Sadriâzâmın bu vechile lisan kullanarak ileri gitmesi White'ın bu def'aki seyahatinde kendi devletinden ta'limat-ı lâzimeli aldığı ve diğer devletlerden dahi suret-i hareketleri hakkında söz aldığı bilinmesinden ve anın tarafından kendisine vuku'bulan telkinattan münbais olmak gerektir ve Sadriâzâmın Ermenileri kazanmak lüzumundan bahs etmesi İngilizlerin arzusu vechile rüesay-i İslâmı vurup mahvile Ermenileri kuvvet ve rüchaniyet ve bilâhire istiklâl vermek demek olacağı bedîhdir.